

TÜRK COĞRAFYASI VE MUSİKİ

Nazlıgül TOK*
Hüseyin Cem ESEN*

Özet: Bu makalede, Türk coğrafyasının kültürel zenginliği ve çeşitliliği ışığında Türk müziğinin tarihsel gelişimi, sosyal işlevleri ve coğrafi unsurlarla ilişkisi incelenmiştir. Türk topluluklarının kökeni, Orta Asya'dan Anadolu ve Avrupa'ya uzanan göç süreçleriyle birlikte, müziğin şekillenmesinde etkili olmuştur. Her bölgenin kendine has melodileri ve ritimleri, yerel gelenekler ve sosyal dinamiklerle harmanlanarak zengin bir müziği oluşturmuştur. Türk müziği, zengin tarihi arka planı sayesinde, kültürel etkilerin de bir araya gelmesiyle kendine özgü karakteristik özellikler kazanmıştır. Bu çalışmada Türk ülkeleri ve o bölgenin müziği ele alınarak incelenmiştir. Ülkeler tek tek başlık altında incelenmiş ve müzikal yapısı araştırılmıştır. Her Türk ülkesinin yapısı ve müziksel gelişimi hakkında bilgiler aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk coğrafyası, Türk musikisi, Türk ülkeleri ve müzik.

Turkish Geography and Music

Abstract: In this article, the historical development of Turkish music, its social functions and its relationship with geographical elements are examined in the light of the cultural richness and diversity of the Turkish geography. The origins of Turkish communities, together with the migration processes from Central Asia to Anatolia and Europe, have been effective in shaping music. The unique melodies and rhythms of each region, blended with local traditions and social dynamics, have created a rich music. Turkish music has gained unique characteristics thanks to its rich historical background and the combination of cultural influences. In this study, Turkish countries and the music of that region were examined. The countries were examined under one title and their musical structure was investigated. Information about the structure and musical development of each Turkish country will be given.

Key Words: Turkish geography, Turkish music, Turkish countries and music.

Giriş

Türk coğrafyası, tarihsel, kültürel ve doğal yönleriyle eşsiz bir zenginliğe sahiptir. Asya'nın iç bölgelerinden Anadolu'ya, oradan da Balkanlar'a uzanan bu geniş topraklar, yüzyıllar boyunca birçok medeniyetin etkisi altında kalmış ve farklı kültürlerin birbirleriyle etkileşim içinde bulunmasına olanak tanımıştır. Bu etkileşimler sonucunda ortaya çıkan kültürel çeşitlilik, müzik gibi sanatsal alanlarda da kendini göstermiştir. Türk müziği, sadece melodilerden ibaret olmayıp, aynı zamanda toplumun tarihi, sosyal yapısı ve coğrafi özellikleriyle yakından ilişkilidir.

Türk müziği, tarihsel süreç içerisinde çeşitli unsurların bir araya gelmesiyle şekillenmiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türk toplulukları, beraberinde farklı müzikal gelenekler ve enstrümanlar geliştirmiştir. Bu gelenekler zamanla, bulundukları coğrafyaların kültürel öğeleriyle harmanlanarak, kendine has tarzlar oluşturmuştur. Örneğin, Türk halk müziğinde yer alan bozkır ezgileri, insanların doğa ile iç içe yaşadığı yaşam tarzlarını yansıtırken, Türk sanat müziği ise daha çok saray kültürü ve tasavvuf geleneği ile derin bir bağ kurmaktadır. Bu coğrafyada müziğin, insan hayatında sosyo-kültürel bir işlevi olduğu tartışmasızdır. Türk toplumu, müziği sadece bir eğlence aracı olarak değil, aynı zamanda sosyal olayların ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Düğünler, doğumlar, sünnetler ve yas merasimleri gibi önemli toplumsal ritüeller, müzik eşliğinde gerçekleşir ve bu durum, müziğin toplum hayatındaki merkezi rolünü gözler önüne serer. Ayrıca müzik, bireylerin duygularını ifade etmenin, geçmişle bağ kurmanın ve toplumsal hafızayı yaşatmanın güçlü bir yolu olarak işlev görür.

Bilindiği üzere Türkler uzun süre göçebe yaşamış, konar-göçer bir hayat kurmuşlardır. Her ne kadar coğrafya ve bulundukları yerler değişse de müzikleri hemen hemen aynı kültürle gelişmiştir. Coğrafyaya göre şekillenen bir müzikleri olsa da Türkler zamanla ayrı yerlerde yerleşik hayat kurmuş ve müzikleri de bu şekilde yol seyretilmiştir. Çoğu adet ve gelenekler

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Müziği Anabilim Dalı, Nazligultok94@gmail.com, ORCID: 0009-0004-9639-4493

*Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, huseyincemesen@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0747-946X

nesilden nesile aktarılsa da yine de birçok değişime maruz kalmış ve bulundukları coğrafya nedeni ile bazı konularda asilimize olmaları kaçınılmaz olmuştur. Günümüzde, geleneksel Türk musikisinin modern yaşantısıyla entegrasyonu, yeni müzik türlerinin ortaya çıkmasına yol açmış; müzik alanında yapılan yenilikler hem milli kimliği güçlendirmiş hem de sürekliliği teşvik etmiştir. Ancak, bu süreçte geleneksel unsurların korunması ve yaşatılması da önemli bir meseledir.

Tam olarak bu bağlamda, yapılan çalışmada Türk Coğrafyasını ayrı ayrı ele alarak tarihi, müzik yapıları ve kültürlerinden kısaca bahsedilmiştir. Türk Dünyasına ait ülkelerin yerleşim yerleri farklı olsa da kültür olarak ve müzik olarak benzerliklerine dikkat çekilmiş ve bu konuda atıflarda bulunarak açıklamalar yapılmıştır. Türk coğrafyası ve musiki arasındaki derin ilişkiyi ortaya koyarak, müziğin kültürel mirasımızdaki yerine dair daha kapsamlı bir anlayış geliştirmek amaçlanmıştır.

1. Türk Dünyası

Bugün bağımsız olan ve Birleşmiş Milletlerde temsil edilen altı Türk Cumhuriyeti'nden sadece Türkiye Cumhuriyeti 1991 yılı öncesinde bağımsız bir devlet idi. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri önceliklerinden biri, egemenliklerini pekiştirebilmek amacıyla ulus-devlet inşası sürecine girmeleridir. Bu bağlamda, SSCB döneminde yürütülen asimilasyon ve sosyalist millet oluşturma politikalarının bir sonucu olarak ihmal edilen Türk kimliği yerine, Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmen unsurlarından oluşan her Orta Asya devleti, öncelikli olarak kendi millî kimliğini şekillendirme ve devletleşme süreçlerini hayata geçirmiştir. (Akengin, 2017: 4).

Türk halklarının çevreleri ve yaşam tarzları birbirlerinden çok farklıdır. Kazaklar ve Türkmenler geleneksel olarak göçebe dirler. Kazaklar engin bozkırlarda, Türkmenler ise bozkır ve çöllerde yaşarlar. Bir yarı-göçebe Özbek azınlığı Türkmen çevresini paylaşıırken Özbek çiftçilerin çoğu, Zeravşan vadisi ile Amu Derya ve Siri Derya ırmakları ve bunlara dökülen akarsuların vadilerinin bereketli topraklarında yaşarlar. Uygurlar vahalarda yoğunlaşmışlardır. Karakalpaklar ise Amu Derya deltasında yerleşiktirler (Tansuğ, 2019: 17).

Türk soylu toplulukların müzikleri de dilleri gibi ortak bir kültürel miras ve kolektif bellek zemininden, yani Orta Asya'daki kadim kültürel havzadan doğmuş, tarihsel süreçte toplumsal değişim ve kültürel etkileşim dinamikleri çerçevesinde evrilerek günümüze ulaşmıştır. Türk soylu müzik, yalnızca Türk toplulukları arasında değil, mekânsal yakınlık, tarihsel birliktelik ve kültürel aktarım mekanizmaları yoluyla, Türkçe konuşmayan ancak Türklerle tarihsel ve coğrafi bağları bulunan halklar, uluslar ve toplumsal gruplar arasında da ortak bir sanatsal pratik olarak yaygınlaşmıştır. (Ayangil, 2019: 3).

2. Coğrafya ve Müzik İlişkisi

Müzik araştırmaları, birçok kültürel coğrafya çalışmasında olduğu gibi, farklı epistemolojik yaklaşımlar çerçevesinde şekillenebilir; ampirik, betimleyici, hümanist, pozitivist olmayan, analitik derinlikten yoksun ve öznellik içeren gibi çeşitli niteliklerle tanımlanabilir. Bazı müzik coğrafyacıları ise yeni kültürel kuramlar, difüzyonizm ve yapısalcı perspektifler ile ilişki kurmuş, ancak çoğu çalışma genelleyici yasalar (nomotetik) üretmek yerine bağlamsal ve tekil (idiografik) sonuçlara ulaşmıştır. Müzik coğrafyası araştırmaları, disiplinlerarası yaklaşım, bilimsel yöntem tartışmaları ve parçalı bulgular nedeniyle eleştirilse de tıpkı genel kültürel coğrafyada olduğu gibi, bu alt alanda da epistemolojik çoğulculuğun var olduğu söylenebilir. (Kaçmaz 2021: 495).

Müzik coğrafyası, mekânın toplumsal inşasını ve kültürel kimlik dinamiklerini uyumlu sesler aracılığıyla yorumlamaya çalışan bir disiplin olarak gelişmeye başlamıştır. Bu çalışma, müzik coğrafyasının multi-disipliner çerçevesini ele alarak, Türkiye'nin kültürel çeşitlilik ve çok katmanlı müzik pratikleri açısından sunduğu geniş potansiyele ve bu çeşitliliğin müzik coğrafyası bağlamında taşıdığı sembolik sermayeye dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. (Uğur, 2015: 239).

Müzik coğrafyası çalışmaları, ortaya çıktığı ilk yıllardan itibaren bilgi kuramı (epistemoloji) alanındaki gelişmelerden etkilenerek çeşitlenmiştir. Başlangıçtaki araştırmalar, mekânsal dağılım, bölgesel farklılıklar ve şarkı sözlerinde yer alan toplumsal mekân imgeleri ile coğrafi peyzajın temsili üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak, kültürel kuramlar ve eleştirel coğrafya alanında yaşanan dönüşümlerle birlikte, zamanla yeni kültürel coğrafya perspektifi benimsenmiş ve bu doğrultuda kimlik, etnisite, toplumsal cinsiyet, söylem analizi, iktidar ve hegemonya ilişkileri, temsiliyet ve gündelik hayatın mekânsal pratikleri gibi kavramlar müzik coğrafyası çalışmalarına entegre edilmiştir. (Toprak, 2021: 432).

Müzik coğrafyasında öncelikle şu yaklaşım veya konular üzerinde durulmaktadır:

1. Müzik bölgelerinin sınırlandırılması ve bölgesel müziğin yorumlanması,
2. Yerlerle ilişkili müzik stillerinin gelişimi ve yere özel müzik (Viyana-klasik müzik, Nashville-folk müzik),
3. Müzik türlerinin kökeni ve yayılması,
4. Göç, ulaşım yolları ve ulaşım ağları ile ilgili müziğin mekânsal boyutları,
5. Müziğin, yerlerin karakterini belirleyen psikolojik ve sembolik elemanları (yer imajı, yerlilik duygusu ve yer bilinçliliği gibi),
6. Müziğin, kültürel coğrafi görünüme olan etkisi (konser binaları, müzik festivalleri gibi),
7. Müzik sanayinin mekânsal örgütlenmesi ve müzikle ilgili diğer olaylar (müzik kaydı yapan şirketlerin pazar bölüşümü, müzik yayını yapan radyo istasyonlarının dağılımı),
8. Müziğin doğal çevre ile ilişkisi (müzik aletlerinin yapımında doğal çevrenin kullanımı, müzik türünün doğal çevreden etkilenmesi),
9. Müziğin milli olan veya olmayan duygularla olan ilişkisi,
10. Müziğin mekânsal olarak diğer kültürel elemanlarla (din, diyalekt, yeme-içme, spor) olan karşılıklı ilişkisi (Uğur, 2015: 243).

Türk kültürünün temsil açısından en etkili unsurlarından olan türküler, bu bağlamda çalışma konusu olarak ele alınmıştır. Çünkü türküler, anonim karakterleri, sözlü kültür geleneği içindeki aktarım süreçleri ve ezgisel organizasyonları, ritmik yapılar (usuller) ve melodik diziler açısından taşıdıkları zenginlik ile Türk kültürünü en iyi yansıtan müzikolojik unsurlardan biridir. (Mertol ve Kaymak, 2021: 41).

Orta Asya'daki çeşitli Türk kavimlerinde kam, baksı, bahşı ve şaman gibi adlarla bilinen sözlü icracılar ve şair-çalgıcılar, Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleriyle birlikte yerlerini âşık geleneğine ve saz şairliği pratiğine bırakmıştır. Bu geleneksel müzikal yapı, Orta Asya'dan taşınan heterofonik yapı ve improvizasyon geleneği ile Anadolu coğrafyasındaki makamsal sistem, usul yapıları ve yerel ezgi karakterleri ile harmanlanarak zenginleşmiş ve böylece günümüz Türk Halk Müziği biçimlenmiştir.

Türk Halk Müziği, adından da anlaşılacağı üzere halk kültürü ve kolektif bilinç içinde şekillenen, toplumsal hafızayı yansıtan ve bir kimlik inşası aracı olarak işlev gören bir müzik türüdür. Söylendiği yörenin coğrafi determinizmi, toplumsal yapısı ve kültürel ekolojisi gibi unsurlardan önemli ölçüde etkilenmektedir. Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Anadolu'da yer alan Türkiye, kültürel çeşitlilik ve folklorik birikim açısından son derece zengin bir Türk Halk Müziği geleneğine sahiptir. (Gülbüz ve Şahin, 2012: 1633).

Türk Halk Müziği'nde her müzik eserine Türkü denilmektedir. Türküler sözlü ve sözsüz, serbest ölçülü veya ölçülü oluşlarına, her yörede yaşanan olaylara, toplumsal ilke ve kurallara, coğrafi şartlara göre şekillenmektedir. Her kültürel bölgenin Türküsü gerek melodik yapısı gerekse konuları bakımından söylendiği veya üretildiği yörenin parmak izi gibidir (Eroğlu, 2017: 517).

Türküler, ortaya çıktıkları toplumsal mekânın hem fiziksel çevre hem de sosyo-kültürel dinamiklerinden etkilenir. Bu bağlamda, türküler yalnızca toplumsal yapı, tarihsel olaylar ve bireysel duygulanımların bir yansıması olmakla kalmaz, aynı zamanda mekânsal aidiyet,

kolektif bellek ve deneyimlenmiş çevre ile de derin bir bağ kurar. Sesler, maddi kültürel unsurlar kadar mekânsal algı ve toplumsal temsiller açısından da önemli bir rol oynar. Müzik sosyolojisi ve mekânsal pratikler bağlamında ise ses, bir kimlik inşası ve mekânı anlamlandırma aracı olarak işlev görmektedir. (Uğur, 2015: 240).

Oldukça geniş bir coğrafi alana sahip olan Türkiye'nin, her bölgesinin, her şehrinin, hatta bazı ilçelerinin bile kendine özgü bir müzik yapısı ve icrası olabilmektedir. Bu durum yer yer türdeş olmayan kültürel bir yapıyı göstermekle beraber, çoğunlukla yöre insanının bulunduğu coğrafyanın şartlarına ve temas ettiği insanlarla olan etkileşimine bağlı olarak türdeş olan yerel-mahalli bir kültüre ulaşıldığını göstermektedir (Eroğlu, 2017: 516).

Tüm bu bahsedilenlerden de anlaşılabileceği üzere coğrafya ve müzik arasında bir bağ vardır. Müzikler ve enstrümanlar bulunduğu coğrafyaya göre şekillenebilir ve değişebilirler.

3. Türkiye

Tarihsel süreç içinde oluşan tarihsel derinliği ve ufuksal enginliği içinde geniş anlamli Türk müzik kültürü denilince geçmişten günümüze ve günümüzden geleceğe tarih sahnesinde yer almış, almakta ve alacak olan tüm Türklerin müzik kültürü anlaşılır. Başka bir deyişle geçmişte, günümüzde ve gelecekteki tüm Türk bireylerinin, Türk topluluklarının, Türk toplumlarının ve Türk devletlerinin müzik kültürü akla gelir (Uçan, 2019: 5).

Milattan önceki dönemlere ait üç büyük kültür ögesinden biri olarak kabul edilen Yakındoğu müzikleri kültürü; Mezopotamya, Mısır, İran ve Arap medeniyetlerini kapsamaktadır. Osmanlı dönemi öncesi Türk Müzik kültürü de Yakın Doğu müzik kültürüne dahil olmuş ve bu sistem içerisinde yer alan diğer medeniyetlerle sürekli etkileşim halinde olmuştur (Özdek, 2012: 32).

Mısır ve Mezopotamya'nın yanı sıra eski Türk toplum hayatında da müziğin mühim bir yeri olmuştur. Türkler seyahate çıkarken bile sazlarını beraber götürecek kadar müziğe düşkündürler. Göktürk, Uygur bandolarında şüphesiz kövrüğ (davul) başta olmak üzere çeşitli borulu çalgılarda bulunuyordu. Eski Türkler söyledikleri besteye ır (veya yır), sazlarla çalınan melodiye kög (veya küg) diyorlardı (Düzenli, 2014: 53).

Farklı durum ve olaylar, birbirinden farklı müzik türlerinin oluşmasına neden olmuştur. Müzik türlerinde çeşitlilik, toplumsal gelişmişliğin simgelerinden birisidir. Farklı müzik türleri, toplumsal uygulamaların zenginliğini yansıtır. Eski Türklerde devirlerine göre zengin bir müzikal çeşitlilik söz konusudur. Dinî merasimlerde, av eğlencelerinde, savaşlarda, çalışma sırasında, doğum ve ad verme merasimlerinde müzik her zaman çok önemli bir konumda olmuştur (Göher Vural, 2019: 48).

Türk dünyasının müzikle tanışmasının başlangıcı destanlar devrine değin uzanır. “Şaman (Kam)” ile “Bakşı-Bahşı” bu devirlerde müzik adamlığı da üstlenmiş iki sembol olarak bugün hala bazı topluluklar içinde adet ve işlevleri ile yaşamaktadırlar. Biri elinde “Şaman davulu” ile kötü ruhları kovmak için dans edip şarkı söylerken, diğeri elinde sazı (Kopuz, dombra...) kabilesinin, boyunun, soyunun tarihini, menkıbelerini, kahramanlıklarını terennüm ediyor, aşıklık geleneğini başlatıyordu (Ayangil, 2019: 5).

Türk kültür tarihinde Davulun çok büyük bir yeri olduğu bilinmektedir. Davul, Türklerde hakimiyet ve istiklal sembollerinden birisidir (Sertkaya, 2019: 103).

Türk kültüründe askeri müziğin de ayrıca bir önemi vardır.

Türkler, askeri müziği binlerce yıldan beri bir silah gibi kullanagelmışlerdir. Her ferdi asker olan ve asker kimliği ile övünen Türklerin icra ettikleri müzik de asker müziği (askere ait müzik/askerlik vazifesine eşlik eden müzik) olarak şekillenmiştir. Ozanlar, ır (Şarkı türkü) ve destanlarını savaş alanlarına kurulan çadırlarının etrafında dinlenen cengaverler için söylemiş ve onlara moral vermişlerdir. Özellikle Türklerde müziğin, askeri hususiyeti önemsenmiştir. Zaman içinde askeri musikiye ait gelenekler, kanunlara dönüşmüş hatta bu dönüşüm süreci hali hazırda devam etmektedir (Vural, 2019: 295).

Türk soylu devletler, halklar ve topluluklar arasında icra edilen ve kuşaktan kuşağa aktarılan müzik, onların kültürel kimlik inşasında merkezi bir rol oynayan kolektif bir ifade biçimidir. Doğumdan evlilik ritüellerine, ibadetten ölüm törenlerine kadar yaşam döngüsünün her aŗamasında bu müzik, toplulukların ritüel pratiğı, toplumsal aidiyeti ve kültürel devamlılığı aŗısından dilden sonra en önemli sembolik sermaye ve bağılamsal kimlik unsurlarından biri haline gelmiştir.

Türk Musikisi en parlak dönemini Türkler ’in İslamiyet’le şereflenmesinden sonra idrak etmiştir. Büyük İslam ve Türk Alimi Farabi, Türk musikisinin kurucusudur. Diğ r bir deyişle Farabi, 9. Asırda, yani bundan tam 1200 yıl önce Türk Musikisini ilmi şekilde inceleyerek, teorisini, esaslarını, usullerini ve makamlarının önemli bir kısmını kurmuş; ayrıca başta “ud” olmak üzere birçok enstrüman icat etmiş ve geliştirmiştir. Diğ r bir büyük İslam ve Türk Alimi olan İbni Sina Farabi’nin ekolünü devam ettirmiştir (Güzel, 2019: XXVII).

Türkiye’de Türk müzik kültürü yeniden kesin-kalıcı Türk yerleşim ve egemenliğinin gerçekleştiğı 11’nci yüzyılda Selçuklu müzik kültürü olarak başladı. 14’ nc  yüzyıl başlarından itibaren onun yerini almaya başlayan Osmanlı müzik kültürü olarak gelişt . 20. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren de Osmanlı’nın mirasını devralan Türkiye Cumhuriyeti müzik kültürü veya kısaca Cumhuriyet müzik kültürü olarak yeniden biçimlenip günümüze ulaştı (Uçan, 2019: 9).

4. Azerbaycan

Azerbaycan halk musikisi ürünleri, çok eski ve köklü bir tarihe sahiptir. Bu tarihi gelenek, aynı zamanda çok renkli ve çeşitlidir. Şüphesiz, bu zenginliğın kaynağı Azerbaycan halkının yaşama biçimleri, toplumsal değ rleri, gelenek ve ananeleri, halkın umut ve arzuları ile doğru orantılıdır. Müzik kültürlerini etkileyen unsurların başında da halk duygu ve düşünceleri gelir (Turunç, 1999: 1).

Yakın Doğı halklarının müzik kuramları ve pratiklerinin gelişim tarihinde iki Azeri müzik kuramcısı dünya çapında  ne sahiptir: Urmiyeli Seyfeddin Abdülmümin İbn-Yusuf el Urmavi (XIII. YY) ve Maragalı Abdülkadir Maragi (XIV. YY) (Hacıbekov 1998: 16).

Azerbaycan’da ki kazılarda kayalara resmedilmiş dinsel dans  figürleri ile saz  alanlara ilişkin figürler ve bir taş devri çalgısı olduğına hükmedilen “Gavaldaş” isimli vurmali bir çalgı en önemli buluntular arasındadır (Ayangil, 2019: 5).

Azerbaycan halkı, zengin ve eski bir tarihe, ulu ge miş  sahip olan maddi ve manevi anıtları -sanat ve müzik kültürü ile her zaman dünya halklarının dikkatini ve ilgisini çekmiş-tir. Kökeni eski tarihlere uzanan, Azerbaycan’ın mızrapla çalınan teli müzik enstrümanlarının tacında yer alan, güzel tını, şahane sesi ile halkın kalbini, ruhunu asırlarca fetih eden aletlerden biri de tardır ( maverdiyev, 2019: 511).

Azerbaycan geleneksel musikisini meydana getiren    esas gruptan bir diğ ri ise, aşık musikisine ait ürünlerden müteşekkildir. Aşıklık, sadece Azerbaycan’da değıl, tüm Orta Asya ve Anadolu Yarımadası’nda bir gelenek halinde yaşayan ve kendine has adap, anane ve erkana bağılılıkla korunan bir kültür müessesesi olup, bu müessesenin kökleri çok eski devirlere ozanlık geleneğıne kadar uzanmaktadır (Turunç, 1999: 10).

Aşıklar (Azerbaycan’da aşug) ve destan t rk lerince kullanılan en önemli Azeri ve Türk telli çalgısı, farklı sayıda tellere ve değışik değışik boyutlara sahip uzun saplı saz olan bağlama ya da sazdır.  zerinde perde bağıları olan armut biçiminde bir gövdesi vardır ve mızrapla  alınır (Tansuğ, 2019: 41).

Balaban  algısı da Azeri kültürünün önemli bir  algısıdır.

Aşıklık sanatı, usta sanat  lar ordusunun geniş yaratıcılık yetenekleri ile asırlarca olgunlaşarak gelişmesi ve zenginleşmesi sayesinde, zamanla saz ekibi saflarına önce balabancılar neslinin gelmesi sanatçılar arasında “aşık balabanı”, “saz balabanı” gibi yeni terimleri doğurdu. Balabanın sazla buluşması ve balaban icracısının da aşıkla olan karşılıklı icracılık ilişkisi bu sanatın ikinci aŗamasını oluşt rdu. Bu buluşma, saz ve balaban icracılığında

yeni yöntem, yeni seslenme getirmekle, her iki çalgı aletine çeşitli katkılarla zenginlik sağlamıştır (İmamverdiyev, 2019: 542).

5. Kazakistan

Kazaklar, tek bir etnik köken veya ilk oluşum olarak tanımlanamayacak, aksine farklı tarihi süreçlerde Orta Asya'nın geniş bozkırlarından göç eden Türk boylarının ve bu bölgede yerleşik kalan toplulukların birleşmesiyle şekillenmiş bir milli topluluktur. XV. yüzyılda, Sibiryaya yerli kavimleri, Moğollar ve Kalmuklar'ın bir kısmının da kültürel birleşimiyle meydana gelen bu kavim, zamanla tarihsel bir kimlik kazanmış ve kendi sosyal yapısını oluşturmuştur. (Çeliker, 1994: 7).

Türk halklarının musiki kültürleri, her biri komşu yörelerde yakınlıklar içeren çeşitli kümelerle girerler. Kuzey ve Kuzeydoğuda Kazaklar ve Kırgızlar aynı kümede yer alabilir. (...) Kazaklar geniş sınırları boyunca çeşitli kümelerle, özellikle Volga-Ural bölgesindeki Başkır-Tatarlar ile bağlantılı görünürler (Tansuğ, 2019: 17).

Kazak ezgilerinde Kırgızlarla ortak olanlarda “diatonik”, Tatar ve Başkırılarla benzerlik taşıyanlarda “pentatonik” yapı özellikleri gözlenir. Sözlü eser repertuarında Kırgız, Özbek ve Türkmenlerle ortak “Manas” destanının “dombra” ve hatta “akordeon” eşliği ile terennüm edilmesi yaygındır. Bir diğer örnek aynı tarzda “Alpamış” öyküsüdür (Ayangil, 2019: 9).

Aslında, Kazakistan'ın her bölgesinde yöresel müzikleri vardır. Hatta eski dönemlerde, her boyun kendi müzik melodisi vardı. Antik çağda oluşan eski makamlar Kazak müziğinde de bulunmaktadır. Bütün bunlar, Kazak müzik folklorunu müzik tonlaması seviyesinde incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Konıratbay, 2019: 172).

Kazak folklorunun büyük bölümünü, çalgılar ve bu çalgılarla ilgili eserler oluşturmaktadır. (...) Çalgılar folklor ortamında oluşmaktadır. Ancak bazıları günümüze kadar ulaşmadan tarih sayfalarında kalmaktadırlar. Bununla birlikte, Kazak halkıyla beraber yaşayıp, hatta onun ulus olarak oluşmasına etki eden çalgılar da bulunmaktadır. Bunlar; “Sıbzıgı”, “qopız” ve “dombıra”dır (Konıratbay, 2019: 165).

Kazak dombrasının Rus halk çalgısı “balayka”nın öncüsü olduğu söylenir. “Yatığan” kanunla akraba sazıdır ve Altay Türkleri ile Moğollarda da ortak çalgıdır. Kırgızlarla paylaştıkları kemançe, “gobuz” adı ile anılır (Ayangil, 2019: 9).

6. Kırgızistan

Kırgızların yaşadığı yer anlamına kullanılan Kırgızistan, güney doğusundan Çin, güney batısından Tacikistan, Batısından Özbekistan ve kuzeyinden Kazakistan ile çevrelenir. Kırgızistan, kendisi kadar üne sahip olan kültürel değerleri Manas Destanı ve Cengiz Aytmatov yanında Türk dünyasının belki en fakir ama siyasi bakımdan en demokratik ülkesi olması ile dikkat çekiyor (Gündoğdu, 2011: 399).

Kırgızlar, Yenisey Irmağının eski sekeneleri olarak günümüze kadar adını korumuş en eski Türk kavimlerinden biridir. (...) Hun çağından itibaren Han hanedanı yıllıklarına kaydedilen Kırgızlar ile ilgili en emel sorun eski Kırgızlarla ilgili gerek Çin kayıtlarında ve gerekse Gerdizi gibi Arap coğrafyacıların eserlerinde onlarla ilgili “Kızıl saçlı, açık tenli, mavi gözlü” olarak yapılan tanımlamalar ile bugünkü Kırgızların uyuşmamasıdır. Kırgızlar bugün Türk toplulukları içerisinde Moğollara daha yakın görünüm kazanmışlardır (Gündoğdu, 2011: 400).

Kırgız halkı, şairlik, aşıklık ve ozanlık hünerleriyle meşhurdur. Ozan ve aşıkların özelliği, hazırlıksız her konuda ve her yerde irticalen söyleyebilmeleridir. (...) Kazakların büyük yazarı Muhtar Auezov. Aşıklara yüksek puan vererek, bunlarla ilgili “Kılıcın kından çekilmesi gibi, keskin hünerin sahipleridir.” Değerlendirmesini yapmıştır (Kasey, 2019: 183).

Kırgız halkının, çok eski dönemlerden beri müzikle olan entelektüel ve kültürel etkileşimi, Çinli gezgin Syuan Tysan'ın kayıtlarıyla günümüze taşınan önemli bir tarihsel belge olarak kalmaktadır. MÖ 630'da yaptığı ziyarette, Kırgızlar tarafından yapılan karşılama

töreninde lirik müzik çalındığını kaydeden gezgin, bu müziğin toplumsal ritüeller ve duygusal ifadelerle olan derin bağımlı vurgulamıştır. Ayrıca, müziğin toplumsal işlevine dair “Kırgız süyünsö da, küyünso da, sezimlerin muzıka arkılıu cetriket” (Kırgız, sevincini de, kaygısını da müzikle ifade eder) şeklindeki atasözü, kültürel süreklilik ve toplumsal hafıza açısından önemli bir belirleyici olarak kabul edilebilir (Efe, 2019: 20).

Kırgız Türklerinin önde gelen çalgısı “kopuz” sözcüğüne benzeyen “komuz” adlı enstrümandır. Parmaklarla tellere vurularak çalınan bir çalgı olan Kırgız komuzunun karakteristik özellikleri; gövdesinin şekli ve tel sayısıdır (Efe, 2019: 16).

7. Özbekistan

Çoğunluğu Türk kökenli Müslüman olan ve 27 milyona yakın insanın yaşadığı Özbekistan, Orta Asya’nın yakında zamanda bağımsız olan ülkesidir. Anadolu Türklerinden sonra Özbekler, dünyanın ikinci büyük Türk kökenli toplumdur. Özbekistan İslam dininin yaşadığı ve Sufi tarikatları ile bilinen bir ülkedir (Vural, 2024: 1169).

Özbekler ve Uygurlar, Güneyde Afganistan ve Yakındoğu’daki yurttaşları ile bağlantılı başka bir ana küme oluştururlar. Bu bağlantılar, halk musikilerinde olduğu gibi sanat musikilerinde de görülür. Özbekler ve Tacikiler hemen hemen beş yüzyıldır yan yana yaşamaktadır. Tıpkı dillerinin birleşme eğilimine girmiş olması gibi, musikileri de belirli bölgelerde büyük benzerlik taşır (Tansuğ, 2019: 17).

Özbek halk kültüründe, ritüel müzik türleri arasında düğün şarkıları, yas ve matem ezgileri, ninniler gibi toplumsal işlev gören çok sayıda törensel ezgi bulunmaktadır. Bunun dışında, iş hayatı ve gündelik yaşamda da çeşitli çalışma şarkıları ve işlemeli ezgiler söylenir. Özbek müzik kültürü denildiğinde yalnızca geleneksel ezgiler akla gelmemelidir. Söz konusu müzik kültürü ise koşık, lapar, yalla, terma ve aşula gibi kadim türlerle ilişkilidir. Bu tür ezgilerin her biri, form yapısı, ritmik yapılar (usuller) ve melodik özellikler bakımından birbirinden ayrılan, tınısal çeşitlilik gösteren özgün formlardır (Ganieva, 2019: 224).

Kuzey Batı Özbekistan’daki Harezm bölgesinde yapılan kazılarda bulunan duvar resimleri ve heykeller, İÖ. 4. ve 3. yüzyıllara tarihlenen müziksel unsurlara dair önemli arkeolojik bulgular sunmaktadır. Bu buluntular arasında, iki çeşit köşeli arp (bir tür çeng) ve çeşitli şekillerde yontulmuş uzun saplı çalgılar gibi antropolojik ve kültürel izler içeren çalgılar, en dikkat çeken öğelerdir. Bu müziksel araçlar, dönemin toplumsal yapısı, ritüel pratikleri ve kültürel etkileşimleri hakkında önemli ipuçları sunmakta, aynı zamanda dönemin sanatsal ifade biçimlerine dair tarihsel bir perspektif kazandırmaktadır. (Ayangil, 2019: 5).

Özbek milli müziği temelde diatoniktir, ancak kromatik öğeler de barındırır. Milli ezgilerde geniş ölçüde çeşitlilik ve değişkenlik görülür. Milli ezgilerin ritmi tamamen ayırdır. Bu ezgilerin sözlerinde, Doğu şairlerinin milli ve profesyonel şiirleri kullanılır (Ganieva, 2019: 224).

Günümüzde Özbekistan’ın çeşitli bölgelerinde etnografik gruplar tarafından özgün yorum ve modern yöntemler icra ediliyor. Burada amaç, her dönemin halk geleneğini yeniden canlandırmak ve geliştirmektir. Bu gruplar sayesinde törenler, görenekler ve halkın müzik geleneği, varlığını sürdürebiliyor. Bu da Özbek folklorunun gelişiminin bir başka yoludur (Ganieva, 2019: 224).

8. Türkmenistan

Orta Asya’da beş Türk Cumhuriyeti vardır ki bu ülkeler, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan. Sözü edilen bu ülkelerin haricinde, daha küçük etnik gruplar olarak Karakalpaklar ve Uygurlar öne çıkmaktadır. Bu devletler arasında, yalnızca Tacikler, Doğu Fars dilinin bir lehçesini konuşmalarına rağmen, diğer tüm Cumhuriyetler ve topluluklar Türk dilleriyle iletişim kurmaktadır. Kazaklar ve Türkmenler ise tarihsel olarak göçebe toplumlar olarak varlıklarını sürdürmüş ve bu göçebe yaşam tarzı, onların toplumsal yapısı ve ekonomik faaliyetleri üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. (Ayangil 2019: 6).

Dutar sazının Türkmenlerde önemli bir yeri vardır. Dutarı tek kişilik bir performans ile icra etme sanatının temel gelişim yerleri Ahal ve Marı vilayetleridir. Ama oralarda da eserlerin icrasında farklılıklar söz konusudur. Ahal halk müziği icra geleneğinde asıl temaya bağlı olarak birkaç kez geliştirilen yeni parçalar ile eser, çeşitli aşamalardan geçilerek belirli bir olgunluğa erişmesi gerekiyken, Marı icra geleneğinde bu tür durumlar oldukça az görülür (Annanepesov 2019: 227).

İki telli ditmeli sazlar, Özbekistan, Afganistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Sincan gibi Orta Asya Türk toplumlarında yaygın olarak bulunur. Kırgız, Kazak ve Türkmen musikiciler, komuz (üç telli perdesiz saz), dombıra, ve dutar (iki telli perdesiz sazar) için geniş dağarlara sahiptirler (Tansuğ, 2019: 41).

Sonuç

“Türk Coğrafyası ve Musiki” başlığı altında yapılan bu çalışmada “Coğrafyanın müziğe etkisi nedir ve ne olmuştur?” sorusuyla yola çıkarak; kitap, tez, ansiklopedi ve makalelerden yararlanılmıştır. Bulduğumuz bilgiler doğrultusunda coğrafyanın müziği etkilediği kanısına varılmış ve atıflarla desteklenmiştir. Türkler yerleşik hayata geçene kadar göç halinde olsalar dahi müziği neredeyse her alanda kullanmış ve faydalanmışlardır. Türk topluluklarının günümüzde farklı bölgelerde ikamet etmesine rağmen, hala müzikte ve kültürde fazlasıyla benzerlikler olduğu anlaşılmıştır.

Türk müziği, zengin kültürel mirası ve çeşitli etkileşimleriyle birçok farklı renkten oluşan bir mozaığe benzemektedir. Türk dünyası, tarih boyunca çeşitli coğrafi, sosyal ve kültürel etkenlerle şekillenmiş, bu da müzik alanında birbirinden farklı tarzların ve geleneklerin oluşmasına katkı sağlamıştır. Geleneksel müzikten çağdaş formlara kadar, Türk müziği sadece halkın duygularını ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda kültürel kimliğin ve toplumsal değerlerin bir yansımasıdır.

Sonuç olarak, Türk Cumhuriyetlerinin müziği, yalnızca bir sanat dalı değil, aynı zamanda ortak bir kültürel dil ve kimlik ifadesidir. Türk müziği geçmişten geleceğe uzanan bir köprü işlevi görerek, bu müziğin gelecekte de Türk kültürü açısından vazgeçilmez bir kaynak olacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akengin, H. (2017) “*Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme*” MUTAD, 1-11
- Annanepesov, O.J. “*Türkmenistan’da Dutar İcra Şekilleri*” Türk Musikisi Atlası, Cilt-2, 227-233
- Ayangil, R. (2019) “*Türk Dünyasının Müziği*” Türk Musikisi Atlası, Cilt-2, 3-17
- Çeliker, M. (1994) “*İstanbul’da yaşayan Kazak Türklerinde Dönem Dönem Müzik*” Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Düzenli, P. (2014) “*Müziğin Başlangıcı*” İslam Kültür Tarihinde Musiki, 51
- Efe, A. (2019) “*Modern Kırgız Şiirinde Kopuz*” Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla
- Eroğlu, T. (2017) “*Türk Halk Müziğinin Türkiye’deki Coğrafi Bölgelere Göre Temel Özellikleri Bakımından İncelenmesi*” Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 513-527
- Ganieva, I. (2019) “*Özbek Müzik Kültürü*” Türk Musikisi Atlası, Cilt-2, 223-227
- Gürbüz, M., Şahin, M. (2012) “*Türk Halk Müziği Söz Varlığında Coğrafi Motifler ve Benzerlik Analizi*” Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 1633-1656
- Gündoğdu, A. (2011) “*Kırgızistan: Dün, Bugün, Yarın*” Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 399-417
- Güzel, H. C. (2019) “*En Eski ve En Zengin Müzik: Türk Musikisi*” Türk Musikisi Atlası, Cilt-1, XXV-XXX
- Göher Vural, F. (2019) “*İslamiyet’ten Önce Türklerde Müzik*” Türk Musikisi Atlası, Cilt-1, 47-15

- Hacıbekov,  . (1998) *“Tarihsel Bilgi” Azeri Müziği*
-  mamverdiyev,  . (2019) *“Azerbaycan’da Tarın Gelişimi” Türk Musikisi Atlası, Cilt-2, 511-541*
-  mamverdiyev,  . (2019) *“Azerbaycan’da Balaban, Def” Türk Musikisi Atlası, Cilt-2, 541-561*
- Konıratbay, T. (2019) *“Kazak Halk  algıları” Türk Musikisi Atlası, Cilt-2, 165-179*
- Kasey, M. (2019) *“Kırgız Halk Müziği” Türk Musikisi Atlası” Cilt-2, 179-203*
- Mertol, H., Kaymak C. (2021) *“Tokat Türkülerini Müzik Coğrafyası Merkezli Okumak” Gelecek Vizyonlar Dergisi, 41-49*
-  zdek, A. (2012) *“Türk Müzik Kültürünün Oluşumuna  nc l k Eden Bileşenlere Genel Bir Bakış” Journal of Life Sciences, Sayı-1, 29-36*
- Tansuğ, F. (2019) *“Türk Ses Dünyasında Halk Musikilerinin Dağılımı ve Sınıflaması” Türk Musikisi Atlası, Cilt-2, 17-25*
- Tansuğ, F. (2019) *“Türk Dünyasında  algısal Musiki ve K ęler” Türk Musikisi Atlası, Cilt-2, 41-47*
- Turunç, A. S. (1999) *“Azerbaycan Halk Müziği Türlerinden Deramed, Renk ve Diringi  zerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma” Yüksek Lisans Tezi,  T , Sosyal Bilimler Enstitüsü,  stanbul*
- Toprak, M. A. (2021) *“Müzik Coğrafyasında Temel Yaklaşımlar: Anglo Amerikan ve Türkiye Coğrafya Gündeminin Karşılaştırılması” Ege Coğrafya Dergisi, 429-445*
- Uçan, A. (2019) *“Türk Müzik Kültürü” Türk Musikisi Atlası, Cilt-1, 3-47*
- Uğur, A. (2015) *“Müzik Coğrafyası; Türkülerde ki Coğrafya” B L G Dergisi, Sayı-74, 239-260*
- Sertkaya, O. F. (2019) *“Eski Türklerde Musiki Kültürü” Türk Musikisi Atlası, Cilt-1, 75-123*
- Vural, T. (2024) *“ zbek Müziği” XI Beyn lxalq Türk Dünyası Araştırmaları Simpoziumu, 1168-1174*
- Vural, T. (2019) *“Türk’ n Müziği Askeri Müzik” Türk Musikisi Atlası, Cilt-3, 295-369*

